

Zo súťažných prác Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku

Prvá tehlová budova v Békešskej Čabe a jej staviteľ

ZNOVUOSÍDLENIE ČABY

Po vyhnaní Turkov a po potlačení rákóciovského povstania celá Békešská župa bola vyľudnená. Prvá Slovákmi osídlená osada v Békešskej stolici bola Békešská Čaba, ktorú koncom 17. a začiatkom 18. storočia osídlili Slováci evanjelického vierovyznania. Na Dolnej zemi tu bolo roku 1718 prvé masové usadenie. Noví osídlenci Čaby pochádzali z väčšej časti z Novohradu a Hontu. V značnom počte prišli aj z Peštianskej, Gemerskej a Zvolenskej stolice. Všetci boli evanjelici. Podľa farára, historiografa Ludovíta Haana sa obyvateľstvo mesta do konca 18. storočia zväčšilo z 24 stolic. Vývoj nezlomne pokračoval aj v prvej polovici 19. storočia. Podľa súpisu z r. 1839 Čaba bola so svojimi 22 972 obyvateľmi najväčšou dedinou v krajine, ale aj v celej Európe.

Z DEJÍN EVANJELICKEJ CIRKVI V BÉKEŠKEJ ČABE

Znovuosídlenie Čaby je dielom slovenských evanjelikov. Rok 1718 je nielen rokom vzniku osady, ale aj založenia evanjelickej cirkvi v Békešskej Čabe. Podľa ústneho podania prvá skupina, asi 600 ľudí s dlhým radom vozov, sa zastavila kdesi v dnešnom centre mesta medzi mestskou radnicou a veľkým chrámom. Hneď po postavení prvých chatrčí sa osídlenci pustili do stavania modlitebne na mieste dnešného malého chrámu. Veľmi skromná modlitebňa mala múry z prútia omietnutého blatom a strechu z trstiny.

Prvým zvoleným duchovným pastierom približne v prvých desiatich rokoch bol **Ján Šuhajda**. Ešte počas jeho účinkovania, v r. 1723, dočasnú modlitebňu nahradili kostolom s múrmi z nepálených tehál. Po J. Šuhajdovi v r. 1728 nastúpil a 16 rokov viedol cirkevnú obec **Samuel Burian**. Vtedy si cirkev zadovážila oltár z Pešti, organ z Banskej Bystrice, kostol pokryla šindľami a zvnútra vyložila tehľami. Nástupcom Samuela Buriana na čele cirkvi bol **Samuel Tešedík**, otec známeho sarvaškého farára a vedca **Samuela Tešedíka mladšieho**. Aj otec mal veľké zásluhy vo svojej farnosti. S menom Samuela Tešedíka staršieho je spojená výstavba dnešného malého chrámu. Vynikajúce osobnosti nechýbali ani v nasledujúcom období. Takti boli: **Ján Haan**, **Ludovít Haan**, **Gustáv Seberéni**, **Karol Hrdlička**, **Ludovít Zigmund Seberéni**, **Pavel Koren**, **Július Dedinský** a iní. V nasledujúcich desaťročiach sa čabianska evanjelická cirkevná obec ďalej rozvíjala a zveľadovala. Po prelome storočia čabianska evanjelická cirkev mala už do 30 000 veriacich a štyroch farárov a bola najväčšou evanjelickou farnosťou v krajine.

Cirkev hrá dôležitú úlohu nielen v organizovaní duchovného života, ale má značný podiel aj vo formovaní spoločnosti, kultúry, vzdelávania a školstva. V čase prvej kolonizácie Slovákov prichádzali na juh s farármi i učiteľmi. Sálašské cirkevné školy slúžili aj ako modlitebne, kantorské a kazateľské úlohy vykonávali sálašskí učiteľmi. V cirkevných školách bola vyučovacím jazykom biblická čeština. Tento jazyk sa používal aj na porádach presbytéria a obecného domu, zápisnice sa viedli v bibličtine.

Evanjelické bohoslužby a cirkevné služby (krstenia, sobáše, pohreby) v Čabe sa spočiatku konali v slovenskom jazyku. Neskoršie sa štyri bohoslužby v roku konali v maďarčine, od r. 1860 už každú nedeľu. K maďarizácii prispeli jazykové nariadenia z roku 1836 a zákony z roku 1844, ktoré predpísali povinné používanie maďarského jazyka aj v cirkvi. V týchto piesniach sa bibličtina zachovala v Békešskej Čabe a v niektorých slovenských lokalitách v Maďarsku až do súčasnosti. Transcius sa pokladá i dnes za veľmi vzácnu knihu, mnohí veriaci ovládajú napamäť spevy písané v bibličtine. Aj v mojej rodine sa nachádza Cithara Sanctorum z roku 1895.

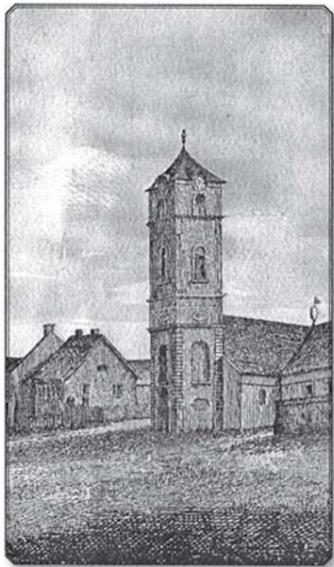
Po vyhnaní Turkov Slováci katolíckeho vierovyznania začali prúdiť do Čaby v r. 1747 z Nitrianskej župy. Panstvo ich usídlilo na hornom konci. Poddanské usadlosti im boli pridelené na šopronskej pustatine. Samostatnú katolícku cirkevnú obec si vytvorili vo februári 1750, prvý

temou mojej súťažnej práce je Malý evanjelický kostol v Békešskej Čabe a jeho staviteľ Samuel Tešedík starší. Mojm cieľom je poukázať na význam jeho činnosti v prospech Békešskej Čaby, so zvláštnym zreteľom na jeho najvýznamnejšie dielo, na Malý evanjelic-

kostol bol postavený v rokoch 1769-70 za pôsobenia farára **Juraja Budinského**, vežu k nej pristavili až v roku 1820.

MALÝ EVANJELICKÝ KOSTOL V BÉKEŠKEJ ČABE

Koncom 18. storočia počet evanjelických veriacich v Čabe prevyšoval už 10 000, čabiansky evanjelický zbor bol najväčším v celom Uhorsku. Rastom počtu veriacich sa nastolila potreba postaviť nový kostol. Postaviť ho dal Samuel Tešedík starší. Pred tolerančným patentom Jo-

zefa II. (1783) protestantský kostol nesmel mať vežu, ale ani hlavný vchod z ulice. Ani kostolná budova nesmela byť stavaná z trvalého materiálu (z kameňov, tehál). Čabiansky malý chrám, ktorý bol postavený za pol roka, sa pokladá za výnimku. Hlavnou charakteristikou Malého evanjelického kostola v Békešskej Čabe je jednoduchá staviteľská forma a minimálne použitie ozdôb. Kostol nesie všetky typické stopy svojej doby i štýlistické architektonické črty lutheránskeho náboženstva.

Evanjelický kostol má byť taký, aby sa tam zmestili v jednej miestnosti všetci veriaci. Pomenovanie Malý evanjelický kostol je zavádzajúce, lebo chrám so svojimi 620 miestami na sedenie patrí k stredne veľkým kostolom. Zmestí sa tam spolu 1200 ľudí. Meno dostal vzhľadom na Veľký evanjelický kostol, ktorý stojí oproti nemu a je päťkrát väčší.

Protestantské chrámy sú väčšinou veľké budovy bez vedľajších lodí, vo vnútri kostola sú chóry vybudované na viacerých poschodiach. V Malom evanjelickom kostole v Békešskej Čabe chóry sa nachádzajú len na dvoch stranách. Aj organ, na ktorom sprevádzali často zaznievajúce žalmy, má významnú úlohu v evanjelickej liturgii. Prvý čabiansky organ si zadovážili z Banskej Bystrice. Nový zhotovili v roku 1896. Malý evanjelický kostol bol prvým chrámom z pálených tehál v Békešskej Čabe. Vybudovaný je v romantickom štýle, priečelie je neorenesančné, pavlač na veži baroková. Patrí do nižšej kategórie umeleckých pamiatok.

Kvôli rastu počtu veriacich v roku 1773 postavili k nemu bočné kridlá. Po tolerančnom patente Jozefa II. v roku 1785 dostal aj 40-metrovú vežu, ktorá bola prvá kamenná evanjelická veža v Uhorsku. Turňa má päť poschodí, na treťom sa nachádzajú tri zvony, na štvrtom je izba zvonára. K veži v 19. storočí bola postavená pavlač. Na vrchu veže je kalich. V rokoch 1858-60 bola úplná rekonštrukcia kostola, vymenili chóry, lavice, organ, oltár, kazateľnicu, kostol dostal väčšie okná, vymaľovali ho a vydláždili kameňom. Otvorili aj vchod z ulice, lebo dovtedy to zákon nedovolil. Vtedy premiestnili oltár na dnešné miesto, predošlý oltár zadovážený farárom Samuelom Burianom z Pešti darovali kostolu v Jamine. Dali spraviť nový, ktorého oltárny obraz namaľoval **Antal Haan**.

ky kostol. V neposlednom rade chcela by som upriamiť pozornosť na to, že popri svojom známom a uznanom synovi Samuelovi Tešedíkovi mladšom aj on sa zapísal do dejín dolnozemskej Slovákov a nášho mesta.

PRVÝ A TERAJŠÍ OLTÁR MALÉHO EVANJELICKÉHO KOSTOLA

Vo veži Malého evanjelického kostola býval zvonár. Slúžili tam štyri zvony, ale keďže jeden z nich bol v druhej svetovej vojne použitý na vojnové ciele, dnes sú tam len tri. Najväčší a najznámejší je takzvaný Marikov zvon. Bol pomenovaný podľa darcu **Pavla Marika**, farníka, ktorý v roku 1873 daroval cirkvi na zvony 3200 forintov, za ktoré bol v nasledujúcom roku odliaty tento dodnes existujúci zvon vo váhe 36 metrických centrov.

Je na ňom nápis, ktorý v bibličtine a slovenčine znie nasledovne:

*Když líbi hlas zvonu
Proniká oblohu,
Srdečné, nábožně vzdychni
K Pánu Bohu.*

*Keď líby hlas zvona
preniká oblohu,
srdečne, nábožně vzdychni
k pánu Bohu.*

Na druhej strane:

Zvon tento cirkvi Evang. B. Čabenské daroval Pavel Marik s prwom manželkou Máriou Ondrejčík a s druhou Helenou Poljak R. P. 1874.

A po slovensky:

Tento zvon Békeščabianskej evanjelickej cirkvi daroval Pavel Marik s prvou manželkou Máriou Ondrejčíkovej a s druhou Helenou Poliakovou roku Pána 1874.

Veľký zvon je najväčším evanjelickým zvonom v krajine.

MARÍKOV ZVON A ĎALŠIE DVA ZVONY VO VEŽI KOSTOLA

V 19. storočí ďalej rástol počet veriacich, preto bolo treba postaviť nový, väčší kostol. Základný kameň bol položený v roku 1807. Veľký evanjelický kostol postavili v rokoch 1807-1824 v centre mesta. Nachádza sa oproti malému kostolu, aby nemuseli rozdeliť miestnych evanjelikov. Kostol je najväčším evanjelickým kostolom v Európe s kapacitou - podľa Ludovíta Haana - 8000 ľudí. Jeho dĺžka je 47 metrov, šírka 21 metrov, výška 36 metrov. Veža je vysoká 70 metrov, preto nevedeli vyviezť hore zvon. Je v ňom len jeden malý zvon. Keď sú bohoslužby alebo je potrebné zvoniť, používajú veľký Marikov zvon Malého evanjelického kostola. V tomto kostole sa konali každodenné slovenské bohoslužby, v nedeľu aj maďarské, od júna do októbra vyučovanie mládeže a od októbra do júna spoveď.

Veľký a Malý evanjelický kostol sú charakteristickými budovami a umeleckými pamiatkami nášho mesta a sú jeho symbolmi, tvoria aj logo Békešskej Čaby.

SAMUEL TEŠEDIK STARŠÍ (TESSEDIK, THESSEDIK, THESCHEDIK, 1710-1749)

Medzi najvýznamnejšie osobnosti Slovákov, pôsobiace na maďarskej Dolnej zemi, patria na poprednom mieste Tešedíkovci. O osobnom živote Samuela Tešedíka staršieho málo vieme, len to, čo

jeho syn Samuel Tešedík mladší píše vo svojom životopise. V dokumentoch sa stretávame s rôznymi formami písania priezviska **Samuela Tešedíka** staršieho. On používal pravdepodobne verziu Theschedik, lebo tento podpis figuruje v jeho spisoch. Pôsobil v Uhorsku, preto Maďari prepísali jeho meno podľa maďarského a Slováci podľa slovenského pravopisu. Theschedik je nemecká podoba. Samuel Tešedík starší sa narodil roku 1710 v Púchove, v Trenčianskej stolici. Jeho otec **Juraj Tešedík** a matka **Estera Nedecká**

boli chudobní meštiači. Podľa rodinnej tradície prišli Tešedíkovci ako náboženský emigranti z Moravy. Otec nebol len horlivým evanjelikom, ale aj veľkým citelom práce a poriadku a bol prísny a náročný aj vo výchove svojich detí.

Samuel Tešedík skoro vynikol svojim talentom, preto ho rodičia napriek svojej chudobe dali na štúdiá. Ludovú školu skončil v rodisku, potom ho poslali do Trenčína a na maďarčinu do Rábu (Győr), napokon do Kremnice. Študoval na evanjelickom lýceu v Bratislave 1728-32. Po štyroch rokoch usilovných štúdií odišiel do Nemecka, kde študoval teológiu na univerzite v Jene do r. 1735. Kňazskú dráhu začal ako kaplán v Modre, za kňaza bol vysvätený r. 1737 a zároveň zvolený za kazateľa v novohradskom Tótygyörku (Durka-Galgagyörk). Odtiaľ sa dostal na niekoľko rokov do Alberti (Albertirs) v Peštianskej stolici. Keď z Čaby odišiel kňaz S. Burian, zavolali na skúšku Samuela Tešedíka. Čabianskym farárom sa stal 21. júla 1744, kde slúžil až do svojej smrti. Inštalácia sa konala so sarvašským kňazom, seniorom, bývalým spoličkom Tešedíka v Jene **Matejom Markovičom**, ktorý sa neskoršie stal kmetom Tešedíka. Jeho syn Samuel Tešedík mladší, sarvašský evanjelický farár, bol vynikajúcim pedagógom, priekopníkom poľnohospodárskeho vývoja na Dolnej zemi a zakladateľom tamojšej svetoznámej agrárnej školy. V r. 1749 Samuela Tešedíka staršieho pozvali za kazateľa do Petrova v Bácskej župe (v dnešnom Srbsku). Ponúknuté miesto prijal. Hotový bol odísť, ale už nemohol. Navždy zostal v Čabe, lebo pred nástupením do nového pôsobiska, 9. apríla 1749, ho zastihla smrť. Jeho telesné pozostatky boli uložené na večný odpočinok v malom chráme. Dnes sa nachádzajú niekde pod organom, lebo vtedy tam bol oltár, pod ktorý ho pochovali. Na poslednej ceste ho odprevádzala celá Békešská Čaba.

Farár Samuel Tešedík starší slúžil v Čabe len päť rokov, predsa zanechal po sebe trvalú pamiatku. Patril v tom čase medzi najvýznamnejších organizátorov cirkevného života Slovákov na Dolnej zemi a konsolidoval aj náboženské a národnostné pomery v Čabe. Zaslúžil sa tu aj o postavenie nového evanjelického kostola. Podľa historika Ludovíta Haana Tešedík bol skutočný „oprawdový Aposťol“ - apoštolom čabianskej evanjelickej cirkvi. Samuel Tešedík starší je autorom

písomných mravných zásad a všeobecných pokynov verejného poriadku pre občanov v Čabe. Najnaliehavejšie novoty boli zhrnuté v piatich bodoch. Tešedík ich nielen napísal, ale sa postaral aj o ich dôsledné dodržiavanie. Nebolo zriedkavosťou verejné ospravednenie sa pred cirkevným zhromaždením alebo peňažná pokuta a dereš, čo mohlo znamenať hoci aj 40 palíc. Dostal však 12 palíc aj ten, kto pohani viníka, ktorý si svoj trest už odpykal. Tešedík vydal aj leták, *Kráľovná cesta na napomáhanie poznania Krista Pána*, v ktorom s dôrazom odporúča duchovným pastierom navštíviť veriacich aspoň raz do roka a všimnúť si ich duchovný a mravný život. Prísne dohliadal na mravnosť svojich cirkevníkov a navštevovanosť bohoslužieb. Tešedík v roku 1747 začal takto navštevovať rodiny. Žiaľ, písomne sa o tom nič nezachovalo. Podľa neho farár má každé tri roky navštíviť členov cirkvi a položiť im otázky: Či sa modlia a ako? Aké knihy majú? Či zvykli spievať? Koľkokrát idú ku spovedi, k večeri Pánovej? Či chodia do kostola? Či počujú a či rozumejú kňaza, keď káže? Či cítia počas kázne v srdci dojatie? Či v pokoji a láske žijú? Či sú ich deti poslušné? Či sú rodičia dobrým príkladom pre svoje deti? Či je niekto pri dome, kto by bol podozrivý? Či v pokoji žijú s rodinami, susedmi? V nedeľu nikto nesmel opustiť dedinu bez povolenia. Po súmraku sa krčmy museli zatvoriť. Charakter Čabanov sa formoval podľa takýchto prísnych poriadkov.

Na Čabe boli vtedy dve školy a traja učiteľmi. Tešedík systematicky navštevoval aj školy a pozorne sledoval činnosť a mravnosť učiteľov, čo sa im nie vždy páčilo. V tom čase boli kňazi aj dozorcami, len nie každý to skutočne robil. Na jeho príkaz sa deti začali učiť v škole výpovede Písma svätého a svoje vedomosti mali potom doma preukázať rodičom. Tešedík zaviedol aj polročné a koncoročné skúšky v kostole, a to v prítomnosti zboru. Je autorom kázne pri vysvätení nového evanjelického kostola v Békešskej Čabe, Posväcení chrámu Božieho duchovního cirkve Čabánskej z roku 1745. Tento dokument je doteraz najstaršou slovensky písanou pamiatkou čabianskych Slovákov v meste, vydanou tlačou. Je napísaný v bibličtine a má 45 strán, rukopis je uložený v Národnej knižnici v Martine a tlačená verzia je v Púchove a v Széchenyho knižnici v Budapešti.

SÚČASNOSŤ

V Békešskej Čabe sa až do súčasnosti zachovali slovenské evanjelické cirkevné obrady. Kostoly sú popritom otvorené aj pre kultúrne programy mesta, napríklad sú aj dejiskami rôznych koncertov. Veriaci môžu navštevovať slovenské bohoslužby každý pondelok o 8.00 hodine, každú nedeľu o 8.45 hodine v Jamine, kde slúži **Zoltán Nagy** a vo Veľkom, respektive v zime v Malom evanjelickom kostole, kde slúži väčšinou **Pavol Kutej mladší**. večeru Pánovu odávajú vždy v prvú nedeľu v mesiaci o 8.00 hodine, a to v obidvoch kostoloch.

Zúčastnila som sa na nedeľnej slovenskej bohoslužbe v Malom kostole. Je škoda, že prítomných veriacich bolo veľmi málo. Spevy z Transcie a modlitby odzneli v bibličtine, liturgia a kážeň prebiehali v spisovnej slovenčine s prvkami čabianskeho nárečia. Navštívila som aj vežu, kde sa mi najviac páčili zvony a pohľad na mesto. Znenie zvonov z blízka bol veľmi povznášajúci pocit. Zaujímavý bol aj byt bývalého zvonára v tórni. Mala som možnosť porozprávať sa aj s terajším zvonárom a s veriacimi. Prekvapilo ma, že presne poznali históriu našich kostolov. Spomienka na Samuela Tešedíka staršieho sa zachovala nielen v pamäti veriacich, veď odborníci dodnes skúmajú jeho činnosť, odhaľujú pamätne tabule a ľudia si pripomínajú i jeho dielo.

V súčasnosti najväčším znalcom života a diela Samuela Tešedíka staršieho je evanjelický farár na dóchoďku, archivár **Pavol Kováč** z Békešskej Čaby, ktorému som vďaka za pomoc aj ja. Rozhovor s ním si môžete prečítať v ďalšom čísle Ludových novín.

RITA HORNOKOVÁ

Slovenské gymnázium v Békešskej Čabe
Živý odkaz osobnosti zaslých čias III.
1. miesto v II. kategórii
Pripravujúca učiteľka Edita Pečeňová